

BONN ÉS BUDAPEST KÖZÖTT

A Magyarországi Németek Honfitársi Szövetsége és a magyarországi kommunista rezsim kapcsolata (1951–1989)

ANDREAS SCHMIDT–SCHWEIZER

.....
BETWEEN BONN AND BUDAPEST

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE COMPATRIOTIC ASSOCIATION OF
THE GERMANS IN HUNGARY AND THE COMMUNIST REGIME (1951–1989)

The study explores the history of relations between the Compatriotic Association of the Germans from Hungary [Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn] and the Communist Regime of Budapest from 1951 to 1989. This relationship, as compared to the relations of other organizations of expatriated people with their country of origin, features such individual characteristics that add considerably to our understanding of the special development of Hungarian–West–German relations in the second half of the twentieth century. The inquiry focusses on two groups of questions: 1. What position was adopted by the national leadership of the Landsmannschaft as opposed to the Hungarian communist holders of power, what changes can be observed in the aims of the Association, and what was their background? 2. How did the Budapest regime react to the declarations and activities of the Landsmannschaft, what kind of changes can be detected over time, and what reasons lay behind them?

Keywords: Hungarian–German relations; Germans in Hungary; communism; cold war; change of regime; West Germany; forced resettlement; Kádár Regime; foreign affairs
.....

A tanulmány a Magyarországi Németek Honfitársi Szövetsége ([Landsmannschaft der Deutschen aus Ungarn] – a továbbiakban: Landsmannschaft) és a budapesti kommunista rezsim viszonyának csaknem negyven évet átfogó, változatos történetét vizsgálja.¹ Ez a

Andreas Schmidt–Schweizer, tudományos főmunkatárs, MTA BTK TTI, Jelenkortörténet témacsoport. A tanulmány egy az 1949–1990 közötti nyugatnémet–magyar kapcsolatokat vizsgáló projekt keretében készült az MTA BTK Történettudományi Intézetben. A szerzőt és kollégáját, Dömötörfi Tibort a kutatásban az OTKA (K-81562) támogatta.

¹ A vizsgálat keretében – területi okokból és a rendelkezésre álló források korlátozott volta miatt – nem térünk ki sem a Landsmannschafton belüli vitákra, sem pedig az NSZK-ban, illetve a Magyar Népköztársaságban meghozott politikai döntések hátterére.

kapcsolattörténet – összevetve más kitelepítetteket összefogó szervezetek egykori szülőföldhöz való viszonyával – olyan egyedi vonásokkal rendelkezik, amelyek maguk is rávilágítanak a nyugatnémet–magyar kapcsolatok speciális fejlődésére a 20. század második felében.

Az 1944/45-ben elmenekült, illetve az 1946 és 1948 között kitelepített magyarországi németek és NSZK-beli szervezeteik története, valamint ezeknek az óhazával ápolts kapcsolata a mai napig nem volt tudományos kutatás tárgya, és a sajtó sem foglalkozott a kérdéssel behatóan.² Gerhard Seewann,³ Tilkovszky Loránt⁴ magyarországi németekről készített monografikus igényű munkái részletesen foglalkoznak ugyan a kitelepítés kérdéskörével⁵ és az 1945 utáni magyarországi kisebbségpolitikával, de nem érintik a Nyugat- és Kelet-Németországban élő kitelepítettek problematikáját. A kitelepítettek szervezeteivel foglalkozó elemzések is csak mellékesen említik meg a viszonylag kicsi és politikailag kevésbé jelentős magyarországi német szervezetek aktivitását, már ha egyáltalán foglalkoznak velük.⁶ Ugyanez a megállapítás érvényes azokra a munkákra is, amelyek a nyugat-németországi integrációval foglalkoznak.⁷ Még a kitelepített magyarországi németek szervezeteinek köreiből származó (mindenekelőtt a *Suevia Pannonica – Archiv der*

² Eddig csupán egy elnagyolt vázlat állt rendelkezésünkre a Landsmannschaft történetéről a szervezet honlapján (<http://www.ldu-online.de>; legutóbbi megtekintés: 2018. október 15.), illetve egy, a Landsmannschaft által megjelentetett brosúrában, valamint a szerző egy rövid tanulmánya, amely azt vizsgálja, hogy milyen szerepet játszottak a kitelepített magyarországi németek – a magyarországi német kisebbség és a magyar emigráció mellett – a budapesti politika terveiben. Andreas Schmidt-Schweizer: Ungarndeutsche, Vertriebene und Emigranten im Kalkül der ungarischen Außenpolitik gegenüber Westdeutschland (1973–1989). In: *Minderheiten und Mehrheiten in ihren Wechselbeziehungen im südöstlichen Mitteleuropa. Festschrift für Gerhard Seewann zum 65. Geburtstag.* Hrsg. Zsolt Vitári. Pécs, 2009. 181–191. Ezen kívül Schell Csilla több olyan néprajzi cikket is publikált a kitelepített magyarországi németekről, amelyek – többek közt – az óhazához való kötődéseiket vizsgálják. Lásd Csilla Schell: „Die tätet’s ehrlich g’sagt das letschte gäbe.” Kontakte der Vertriebenen aus Nemesnádudvar/Nadwar zur ehemaligen Heimat. In: *Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donauraum.* Hrsg. Hans-Werner Retterath. Freiburg, 2001. 97–113., Schell Csilla: Kitelepített magyarországi németek kötődése egykori hazájukhoz In: *Kultúra, nemzet, identitás. A VI. nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadások.* Szerk. Jankovics József – Nyerges Judit. Bp., 2011. (<http://mek.oszk.hu/09300/09396/html/03.htm#73>; legutóbbi megtekintés: 2016. január 22.)

³ Gerhard Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn.* I–II. Marburg, 2012.

⁴ Loránt Tilkovszky: *Zeitgeschichte der Ungarndeutschen seit 1919.* Bp., 1991.

⁵ A kitelepítés folyamata jól feldolgozottnak tekinthető. Ehhez lásd Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Kecskemét, 1993.; Zinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése/Die Aussiedlung der Ungarndeutschen.* Bp., 2004.

⁶ Az újabban megjelent publikációk közül lásd Matthias Müller: *Die SPD und die Vertriebenenverbände 1949–1977. Eintracht, Entfremdung, Zwietracht.* Berlin, 2012.; Heike Amos: *Vertriebenenverbände im Fadenkreuz. Aktivitäten der DDR-Staatssicherheit 1949–1989.* München, 2011.; Matthias Stickler: „Der Demontage wehren.” Die Vertriebenenverbände in der frühen Bundesrepublik im Spannungsfeld von nationalem Anspruch und politischer Marginalisierung. In: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau.* Bd. 47/48. Neustadt an der Aisch, 2008. 309–338.; Samuel Salzborn: *Heimatrecht und Volkstumskampf, Außenpolitische Konzepte der Vertriebenenverbände und ihre praktische Umsetzung.* Hannover, 2001.; Uő: *Grenzenlose Heimat. Geschichte, Gegenwart und Zukunft der Vertriebenenverbände.* Berlin, 2000.

⁷ Ehhez lásd Markus Häselbarth: *Die Integration der deutschen Vertriebenen in Westdeutschland.* Norderstedt, 2008.

Deutschen aus Ungarn című folyóiratban megjelenő⁸⁾ publikációk is elsősorban az 1945 előtti időszakkal, a meneküléssel és kitelepítéssel, a Magyarországon maradt németek 1945 utáni sorsával foglalkoznak, a Nyugat-Németországba kerültek múltját azonban nem tárgyalják.

Vizsgálatom középpontjában két kérdés áll: 1. Milyen pozíciót képviselt a Landsmannschaft országos vezetősége a hatalom magyarországi kommunista birtokosaival szemben, milyen változások figyelhetők meg a szervezet célkitűzéseiben, s mi állt ezek hátterében? 2. Hogyan reagált Budapest a Landsmannschaft állásfoglalásaira és aktivitására, milyen változások figyelhetők meg idővel hozzáállásában, s ezek mire vezethetők vissza? A kérdések megválaszolásához felhasznált források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából, valamint a Német Külügyminisztérium Politikai Levéltárából [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts in Berlin] és a koblenzi Szövetségi Levéltárából [Bundesarchiv in Koblenz] származnak.

Kiinduló pozíciók az 1950-es évek első felében

A Landsmannschaftot mint a Magyarországról elmenekült és kitelepített németek érdekképviseleti szervezetét országos szinten 1951 márciusában alapították meg, s a következő évtizedekben kiemelkedő szerepet játszott e személyi kör politikai-társadalmi képviseletében. Politikai céljait az 1951-ben elfogadott „Hazájukból Elűldözött Németek Chartája”⁹⁾ szellemében fogalmazta meg 1956. május 27-én, az országos közgyűlés egyik határozatában.¹⁰⁾ Ebben hangsúlyozta, hogy a kitelepítés ellenére elutasítja a „magyarsággal szembeni gyűlöletet és a megtorlást”. Kijelentette továbbá: „Sokkal inkább azért szeretnénk és kívánunk fellépni, hogy kialakuljon köztünk és a magyar nép között a valódi, baráti megértés, ahogy az évszázadokon keresztül működött, mindkét nép javára.” A Landsmannschaft emellett elutasított „minden politikai radikalizmust, függetlenül attól, hogy jobbról vagy balról” érkezett-e, és hangsúlyozta, hogy „a két véres háború és a 15 millió német kiutasítása [...] a sovinszta-nacionalista túlzások eredménye”. Egyúttal arra is utalt, hogy a kitelepítés „semmiképpen sem jogos”, s egy olyan „önkényes lépésnek” tekinthető, amelynek „a visszavonásáért és jóvátételéért nemcsak nekünk, németeknek fontos kötelességünk harcolni és dolgozni, hanem a magyar népnek is”. Ebben az értelemben állapította meg a határozat, hogy „hazánkhoz és tulajdonunkhoz való jogunk megkérdőjelezhetetlen”. Végezetül távlati célként rögzítette: „Egy olyan egyesült Európáért [...] harcolunk, amelyben a népek toleránsak egymással szemben.”

⁸⁾ Az 1964 és 2015 között megjelenő folyóirat számainak tartalomjegyzékét lásd <http://www.suevia-pannonica.de/archiv.htmls>. (Legutóbbi megtekintés: 2018. január 22.)

⁹⁾ Közelebbről lásd Volkmar Zühlisdorff: Die schwierigen Anfänge. Von der Vertreibung zur „Charta der deutschen Heimatvertriebenen”. In: *Verständigung der deutschen Vertriebenen mit den östlichen Nachbarn. Vergangenheit und Zukunft*. Hrsg. Christof Dahm. Bonn, 1992. 9–22.

¹⁰⁾ A Magyarországi Németek Honfitársi Szövetségének határozata. Ulm, 1956. május 27. Bundesarchiv Koblenz (= BArch) B 136/6803, lapszámozás nélkül.

Ezt követően négy konkrét kéréssel fordult az Adenauer vezette szövetségi kormányhoz: kérte, hogy lépjen fel a magyar kormány – akkortájt valóban élénken folytatott – határozati kampánya ellen,¹¹ vesse latba befolyását „a magyar hivatalok által éveken át megtagadott kiutazási engedélyekért” a családgyesítések érdekében,¹² mivel ez a kérdés több ezer magyarországi németet érintett. Kérte továbbá, hogy a kormány hosszú távon is vegye figyelembe a magyarországi németek kárpótlási igényeit a kárpótlási törvény keretében,¹³ végül pedig felhívta a figyelmet arra, hogy a délkelet-európai németek kitelepítésének feldolgozását célul kitűző dokumentumkötetek megjelentetése csak vontatottan halad – szemben a szudétanémetek és sziléziaiak elűzését dokumentáló, már elkészült munkákkal.¹⁴

A határozat a Landsmannschaft következő négy fő célkitűzését rögzíti: 1. a magyar lakossággal való kibékülés és megértés szándékát, 2. a kitelepítés jogtalansága miatti erkölcsi és anyagi jóvátételt, 3. a magyarországi német családtagok NSZK-ba való áttelepülését és 4. az egyesült – természetesen demokratikus – Európa megteremtését. A Magyarországon maradt németek támogatásának kérdését jellemző módon meg sem említették. A Landsmannschaft szószólóinak ez idő tájt ugyanis a legfőbb törekvése arra irányult, hogy elérjék a családgyesítést Nyugat-Németországban, s hogy előmozdítsák a kitelepítettek integrációját az új hazába, illetve a német társadalomba.

A keleti blokk államaiban a kommunista rezsimek Landsmannschaftokhoz való hozzáállását – hogy is lehetett volna ez másként a sztálinizmusban? – az ortodox kommunista ideológia, a hidegháború konfrontatív harciassága és a németek kollektív bűnösségének általánosan elfogadott dogmája határozta meg. Számtalan dokumentum és nyilvános állásfoglalás bizonyítja, hogy a kommunista hatalomgyakorlók – amint az általánosan ismert – a kitelepítetteket és szervezeteiket „fasiszta, imperialista, revansista elemeknek” tartották, és feltételezték, hogy azok kapcsolati hálóikra támaszkodva „ötödik hadoszlopként” felforgató, az államot veszélyeztető tevékenységet végeznek. Ennek megfelelően a kommunista rezsimek és a kitelepítettek szervezetei között ebben az időszakban csak a titkos-

¹¹ A Landsmannschaft határozatában utalt a visszatérés propagálása mögött megbúvó valódi szándékra: „A kampánynak az a célja, hogy a hanyatló magyar mezőgazdaság számára kipróbált munkaerőt és egyéb szakembereket csábítson nyugatról Magyarországra.”

¹² Ebben az összefüggésben azt is kérte a Landsmannschaft a szövetségi kormánytól, hogy terjessze ki a „hatalyos, bevándorlást szabályozó rendeleteket” – Németország alatt természetesen az NSZK-t értve – az „idős szülőkön” és a „segítségre szoruló gyerekeken” túl „azoknak a férfiaknak az özvegyeire és árváira is, akik a német Wehrmacht tagjaiként estek el”.

¹³ Ehhez a kárpótlási törvény határmagját át kellene helyezni „egy későbbi időpontra, a Honfitársi Egyesületek Szövetsége [Verband der Landsmannschaften – A. S.-S.] kívánságának megfelelően.” Az 1952. augusztus 14-én kihirdetett kárpótlási törvény [Lastenausgleichsgesetz, LAG] célja az volt, hogy azoknak a németeknek, akik a második világháború és következményei miatt vagyoni kárt szenvedtek vagy más hátrány érte őket, pénzügyi kárpótlást biztosítson.

¹⁴ *A Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Das Schicksal der Deutschen in Ungarn* című kötet rövid időn belül, még 1956-ban megjelent.

szolgálatok szintjén volt elképzelhető a kontaktus, aminek során az érintettek a magyar állambiztonság megfigyelésének tárgyai lettek.¹⁵

Magyarország és a Landsmannschaft (1957–1963)

A sztálinista korszak után – egy rövid enyhülést (1955/1956), majd az 1956. őszi forradalmat követően – az új magyar politikai elit Kádár János körül már 1957 közepén elkezdett intenzíven foglalkozni a kitelepített magyarországi németekkel, azok szervezeteivel és vezető személyiségeivel. (A forradalom után a magyar Államvédelmi Hivatal [ÁVH] utódaként felállított Állambiztonsági Szolgálat jellemző módon már 1957 júniusában nyitott egy objektum dossziét *Az NSZK-ban tevékeny ellenséges sváb szervezetek* címmel.¹⁶) Ez a fokozott érdeklődés a magyar vezetés már ismertetett alapállása mellett két további tényálásra vezethető vissza: 1. Annak ellenére, hogy a Landsmannschaft határozatában lemondott a militáns pozícióról, Budapest nyilvánvalóan fenyegetve érezte magát amiatt, hogy a szervezet deklarálta a kitelepítettek „jogát hazájukra és tulajdonukra”, ami célzás volt a visszatéréshez való jogra, de legalábbis magában foglalta a kártalanításra vonatkozó igényt. A távolabbi célként megfogalmazott egyesült Európa megteremtése pedig csak a kommunista uralom kelet-európai felszámolását jelenthette. 2. A Landsmannschaft vezető funkcionáriusai – különösen a rendkívül aktív országos szóvivő, Heinrich Reitingert¹⁷ – az 1950-es évek első felében aktívan kivették részüket a nyugatnémet kitelepítettekkel kapcsolatos politika alakításában, sőt el is utaztak Magyarországra a forradalom alatt, informálták a szövetségi kormányt az ottani helyzetről, majd a menekültek segítségével is tevékenyen részt vettek.¹⁸ Az 1956. november 4-ig Magyarországon tartózkodó Reitingert jelentését a Német Külügyminisztérium egyik követségi tanácsosa néhány nappal később már össze is foglalta,¹⁹ és a „nagyon érdekes feljegyzést”²⁰ nem sokkal később nemcsak a külügyminiszter, Heinrich von Brentano elé terjesztették, hanem Konrad Adenauer kancellár és Theodor Heuss elnök is megkapta.²¹

¹⁵ Természetesen a Szövetségi Hírszerző Szolgálatot is érdekelték a kitelepítettek köréből származó információk. Ez a téma azonban a források hiánya – értsd az NSZK titkosszolgálatának anyagaihoz nem engedélyezett hozzáférés – miatt aligha feldolgozható.

¹⁶ ÁVH. Objektum dosszié. Az NSZK-ban működő ellenséges sváb szervezetek. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (= ÁBTL) 3. 2. 5. O-8-121/1, 1–3. rész.

¹⁷ Reitingert az 1957. május 27-i országos küldöttközgyűlésen szóvivővé választották.

¹⁸ Ehhez lásd a Landsmannschaft honlapjának „Wir über uns: Unsere Historie” menüpontját. (<http://www.ldu-online.de/wirueberuns>; legutóbbi megtekintés: 2018. október 15.)

¹⁹ Kurt von Maydell követségi tanácsos (310. ügyosztály) feljegyzése. 1956. november 8. BArch B 122/569, lapszámozás nélkül.

²⁰ Uo.

²¹ Ehhez lásd a német külügyminisztérium D 3 ügyosztályának 1956. november 9-i feljegyzését a külügyminiszter számára. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (= PA AA), B 12, Bd. 550 C, lapszámozás nélkül. A feljegyzés nemcsak a Landsmannschaft szóvivőjének magyarországi fejleményeket elemző, tárgyilagossá beszámolójával foglalkozik, hanem – többek közt – azokkal a jólinformáltágot tükröző gondo-

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a Landsmannschaft az 1950-es évek utolsó harmadában a szövetségi köztársaság ellen folytatott magyar agitáció tárgya lett. A német külügyminisztérium illetékes referatúrája a következő megjegyzést fűzte a helyzethez 1960 februárjában: „Magyarország részt vesz a keleti blokk NSZK ellen folytatott általános hecckampányában [...]. A támadások középpontjában Adenauer kancellár, Schröder²² és Oberländer²³ miniszterek, valamint a Magyarországi Németek Honfitársi Szövetsége [áll].”²⁴ A magyar állambiztonság jelentései különösen veszélyes scenáriót vázolnak fel a kitelepítetteket és szervezeteiket illetően, különösen az 1960-as évek első felében. A következőkben álljon itt néhány jellemző részlet az 1962-es év titkosszolgálati jelentéseiből. „Első ténykedésük az volt, hogy propaganda-hadjáratot indítottak a Magyar Népköztársaság ellen, amiért magyarországi javaikat elkobozta.”²⁵ „A kitelepített személyek [...] állandóan uszítanak Népköztársaságunk ellen.” „[...] megnőtt az itthon élő rokonaik rendszeres anyagi segítyezése. Céljuk ezzel a nyugati életforma dicsőítése és befolyásuk fenntartása, szélesítése [...] Bázisként használják fel a nyugatnémet hírszerzőszervek a kitelepített személyeket, valamint az itthon élő rokonaikat, kapcsolataikat. Ennek során jól felhasználják a legális lehetőségeket, így elsősorban a ki- és beutazásokat, valamint a kiszélesedett levelezést.”²⁶ A svábok és szervezeteik „[...] a mai napig is ellenséges propagandát folytatnak ellenünk. E célra különböző sajtótermékeket hoztak forgalomba, továbbra is rendszeresen rendeznek úgynevezett sváb bálakat, mely alkalmakkor egy szónok igyekszik feleleveníteni a kitelepítés előtti »szép időköt« és minden felelősséget a Magyar Népköztársaságra próbál hárítani a sváb családok kettészakításáért.”²⁷ A Landsmannschaft „szoros kapcsolatban áll Adenauer kancellár pártjával, a Keresztény Demokrata Unióval [...]. Vezetői – tudva azt, hogy vagyunk hátrahagyása igen érzékenyen sújtotta és érinti jelenleg is a kitelepítetteket – annak visszaszerzése reményét állandóan ébren tartják.”²⁸

A magyar titkosszolgálat fokozott érdeklődést tanúsított a Landsmannschaft vezető személyisége, Heinrich Reitinger iránt. Egy „Papp István” fedőnevű ügynök 1963 szeptemberében készült 16 oldalas jelentése például a legkisebb részletekre kiterjedően számolt

latmeneteivel is, amelyek a forradalom okait tárgyalják, valamint azokkal a Nyugat beavatkozására vonatkozó illuzórikus reményekkel, amiket a Szabad Európa Rádió keltett a magyar lakosság körében.

²² Gerhard Schröder (1910–1989), akkoriban szövetségi belügyminiszter.

²³ Theodor Oberländer (1905–1998), akkoriban az elűzöttek, menekültek és hadikárosultak ügyeiri felelős miniszter.

²⁴ A német külügyminisztérium 705. ügyosztályának 1960. február 23-i feljegyzéstervezete „Az NSZK és Magyarország közötti kapcsolatok” tárgyában. PA AA, B 12, Bd. 625 B, lapszámozás nélkül.

²⁵ Belügyminisztérium, II/-h. alosztály. Összefoglaló jelentés. 1962. április 16.; ÁBTL, 3. 2. 5. O-8-121/1, 1. rész, fol. 1–12. 3.

²⁶ Belügyminisztérium, III/III-1. Osztály. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1962. november 5.; ÁBTL, 3. 2. 5. O-8-121/1, 3. rész, fol. 0–6, 1.

²⁷ Belügyminisztérium, III/III-1. Osztály. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1962. április 16.; ÁBTL, 3.2.5. O-8-121/1, 1. rész, fol. 1–12, 3.

²⁸ Belügyminisztérium, III/3. Osztály. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1962. június 18.; ÁBTL, 3. 2. 3. O-8-121/1, 1. rész, fol. 13–24, 15.

be családi háttéréről, életének körülményeiről, kapcsolati hálójáról.²⁹ A további jelentések közül a beszédes című *A honvágy kérdése* Reitinger azon tervével foglalkozik, hogy a forradalom után először kíván hazalátogatni Magyarországra, a *Háborús bűnökről* pedig a második világháborús szerepét, valamint 1956-os magyarországi utazását vizsgálja. Utóbbi jelentés mindenesetre semmilyen bűnt – vagy háborús bűnt – nem állapított meg. (Tény, hogy bár az 1919-ben született Reitinger tagja és helyi funkcionáriusa is volt a Volksbundnak, és aktívan közreműködött 1944-ben a németek evakuálásában, azzal a több helyütt, nyilvánvalóan személyek összetévesztésén alapuló gyanúval, mely szerint a Waffen-SS tagja lett volna,³⁰ a titkosszolgálat nem foglalkozott.)

Mivel úgy gondolták – joggal –, hogy Reitinger a kitelepítettek életében kulcsszerepet játszik, személye a következő években is állandó megfigyelés alatt maradt. Ez nemcsak politikai megnyilvánulásaira, munkatársaira, politikai kapcsolataira, Magyarországra való utazási terveire terjedt ki, hanem magánéletére is. Egy később kelt besúgói jelentés Reitinger anyagi helyzetének bemutatásakor egészen neveltségesre sikeredett: a beszámoló ugyanis többek között leírta Reitinger „új hűtőládáját” is, megállapítva, hogy abban „egy egész disznó van, magyarosan feldolgozva”.³¹

A Landsmannschaft törekvései a magyarországi németek NSZK-ba való áttelepülésének előmozdítására (1964–1968)

Másfél évtizeddel a kitelepített magyarországi németek német társadalomba való – meglehetősen sikeres – integrációjának kezdete után,³² 1964 elején hangsúlyeltolódás következett be a Landsmannschaft politikájában. Az 1955 óta ugyan formálisan állampolgári jogegyenlőséget élvező, a hétköznapiakban azonban nemritkán továbbra is diszkriminált magyarországi németek folyamatosan romló helyzete miatt, ami egyre nagyobb mértékben vezetett nyelv- és identitásvesztéshez, s amit a „kisebbségeket támogató, átgondolt nemzetiségpolitika hiánya” okozott,³³ a Landsmannschaft azt a célt állította törekvéseinek középpontjába, hogy előmozdítsa minél nagyobb számú Magyarországon élő német áttelepülését az NSZK-ba. 1964 februárjában a szervezet országos vezetősége azzal a kéréssel fordult az Adenauer-kormányhoz, hogy vesse latba befolyását annak érdekében, hogy „a magyar hivatalok minél gyorsabban és pozitívan bírálják el annak a kb. 5000 személynek

²⁹ „Papp István” fedőnevű ügynök jelentése Heinrich Reitingeréről. 1963. szeptember 27. ÁBTL, 3. 2. 3. O-8-121/1, 2. rész, fol. 1–16.

³⁰ A gyanú nyilvánvalóan azon alapult, hogy összetévesztették az egyébként 1912-ben született hasonló nevű Reitinger Heinrichhel (Henrik), aki a háború utolsó három évében a Waffen-SS tagja volt, és akiről az ÁVH szintén nyitott egy dossziét. Lásd „Reitinger Henrik” vizsgálati dossziéját. 1950. december 14. ÁBTL, 3. 1. 9. V-70499, Reitinger Henrik.

³¹ Az ÁVH jelentése a nyugatnémet állampolgár, Heinrich Reitingeréről. 1968. szeptember 17. ÁBTL, 3. 2. 5. O-8-121/3, 1. rész, 7–14., itt 8.

³² A kitelepítettek integrációjáról általánosságban lásd Häselbarth: *Die Integration der deutschen Vertriebenen*.

³³ Erről bővebben Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II. 383–390. (Az idézet a 383. oldalon található.)

a kérvényét, akik családegyesítés révén az NSZK-ba kívántak áttelepülni”.³⁴ Továbbá azt javasolta, hogy Bonn kössön egy olyan megállapodást Budapesttel, mely szerint azok a magyarországi németek, akik ki szeretnének települni Nyugat-Németországba, szabadon megegyezhetnek. A potenciális áttelepülők számát a szövetség 40–50 ezer főre tette. Azért, hogy az ügynevezett „kibővített családegyesítés” elfogadásának az esélyét növelje, felvette a kölcsönösség – nem túl meggyőző – lehetőségét: eszerint „azért, hogy Magyarország ezeken a tárgyalásokon ne veszítse el az arcát, olyan megegyezést kell kötni, ami egyidejűleg ugyanolyan nagyvonalúan lehetővé teszi a Magyarország irányába zajló családegyesítéseket is”.³⁵

A Landsmannschaft családegyesítést célzó törekvései – nem is beszélve a nagyobb méretű áttelepülés tervéről – kezdettől fogva kudarcra voltak ítélve. Magyarországnak ugyanis –mindenekelőtt a képzett munkaerő hiánya miatt – nem állt érdekében a nyugat-németországi családegyesítés engedélyezése, az pedig – nem úgy, mint két évtizeddel korábban – főleg nem, hogy tömegesen települjenek át németek a Szövetségi Köztársaságba. A kitelepítettek, illetve a Landsmannschaft ilyen irányú aktivitása különösen nagy visszatetszést keltett Budapesten, s erről a nyugatnémet kereskedelmi képviselő tájékoztatta is a német külügyminisztériumot.³⁶ Reitinger többszöri sürgetése ellenére, s annak dacára, hogy többször felhívta a figyelmet arra, hogy a magyarországi németek helyzete az 1960-as évek közepén jelentősen romlott,³⁷ Bonn is halogatta az áttelepülés kérdésének napirendre tűzését a következő években, s arra bízta a szövetséget, hogy „a magyarországi németeket érintő különösen súlyos esetekben” forduljon a Vörös keresztnek.³⁸ Bonn nyilvánvalóan azért nem akarta felhozni ezt a kényes kérdést, mivel nem kívánta ezzel megterhelni a két ország viszonyát, ami az első kétoldalú kereskedelmi egyezmény megkötése és a kereskedelmi képviselők megnyitása (1963/64) óta folyamatosan javult, s különösen nem akarta veszélyeztetni az 1966/67-es – átmenetileg ugyan kudarcba fulladt – tárgyalásokat a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. (Bonn csak két évtizeddel később adta fel ezt a politikát, amely a magyarországi német kisebbséget, illetve a kitelepítetteket „zavaró tényezőnek” tartotta, s ezért elvárásait a megtárgyalandó kérdések sorából kihagyta.)

³⁴ Heinrich Reitinger szövegíró levele a német külügyminisztériumnak (Dr. Werner). 1964. február 12. PA AA, B 42, Bd. 79, lapszámzás nélkül.

³⁵ Uo.

³⁶ Az NSZK budapesti kereskedelmi képviselője a német külügyminisztériumnak. 1968. október 9. PA AA, B 42, Bd. 215, lapszámzás nélkül.

³⁷ Lásd például a Magyarországi Németek Honfitársi Szövetségének Országos Vezetősége (Reitinger) a német külügyminisztériumnak (Dr. Werner). 1966. május 20. és október 25. BArch B 137/7368, lapszámzás nélkül. Az Ungarndeutsches Sozialwerk e.V. hasonlóan drámai szavakkal fordult a német kormányhoz. Ez a segítségnyújtás már arról beszélt, hogy a magyarországi németek „népi politikai jövője” a magyar politika miatt „teljességgel reménytelen”. Az Ungarndeutsches Sozialwerk e.V. vezetősége Ludwig Erhard kancellárnak. 1966. június. BArch B 137/7368, lapszámzás nélkül.

³⁸ A német külügyminisztérium (Dr. Werner) a Magyarországi Németek Honfitársi Szövetségének Országos Vezetőségének (Reitinger). 1966. november 11. BArch B 137/7368, lapszámzás nélkül.

Törekvések a „hivatalos Magyarországgal” való kapcsolatfelvételre 1969 után

Mivel a „kibővített családgyesítés” terve végleg megbukott, s a magyar politikai elit nemzetiségekhez való hozzáállása 1968 ősze után érezhetően megváltozott (ez abban is megnyilvánult, hogy lépésről lépésre megteremtették a nemzetiségpolitikai intézkedések intézményi előfeltételeit³⁹), 1969 elején a Landsmannschaft új kezdeményezésekkel állt elő. 1969. június végén egy magyarországi németekről, Backnangban rendezett konferencián ráirányította a német közvélemény figyelmét a közösség problematikus helyzetére (értsd: a hosszú évtizedeken át tartó asszimiláció következményeire), egyúttal pedig elkezdett kapcsolatot keresni a kommunista vezetés által „politikai és ideológiai” transzmissziós szíjként 1955 novemberében életre hívott Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége felé,⁴⁰ hogy ezáltal utat találjon a magyarországi hivatalos szervekhez. A Landsmannschaft érdeklődésének homlokterébe tehát a Magyarországgal való viszony, s így a nyilvánvalóan még sokáig az országban maradó németek helyzetének javítása került. A Landsmannschaft kulturális referense, Wilhelm Kronfuss és a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének főtitkára, Wild Frigyes, valamint Fekete Tibor, az Oktatási Minisztérium kisebbségi ügyekért felelős osztályvezetője között 1969 januárjában zajló előzetes megbeszélések után,⁴¹ Heinrich Reitinger májusban hivatalosan is meghívta az NSZK-ba a Szövetség főtitkárát. Felajánlotta Wildnek a lehetőséget, hogy tartson egy előadást a szervezetéről Nyugat-Németországban. „Egy ilyen előadással meg tudná cáfolni a hamis információkat, el tudná oszlatni az előítéleteket, s objektív képet festhetne Magyarország mai kisebbségpolitikájáról.”⁴² Egy ilyen lépés megtételére azonban még nyilvánvalóan nem érett meg az idő: a budapesti illetékesek úgy döntöttek, hogy Wildnek a meghívást – valóban rossz – egészségi állapotára hivatkozva vissza kell utasítania, amit ő meg is tett.⁴³ Az elutasítás okát egy, a magyar külügyminisztériumban keletkezett feljegyzés a következőben jelölte meg: „A meghívás elfogadása számunkra

³⁹ Erről bővebben Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II. 390–393.

⁴⁰ Eredeti neve a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége volt. A szövetség névváltozásaihoz lásd Poprády Judit: *A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének története*. *Fons* 2 (1995) 221–258. A német külügyminisztériumban 1956 közepén a következőképpen jellemezték a szövetséget: „A Szövetség céljai közé tartozik a kulturális és ideológiai nevelés, a német népi kultúra ápolása stb. Politikailag ez a kulturális egyesület egy kommunista tömegszervezetnek tekinthető, a »Hafazias Népfontra« integrálták és így a német népcsoport politikai befolyásolásának eszközeként is felhasználható.” A német külügyminisztérium 351. ügyosztályának feljegyzése (Ungern-Sternberg). 1956. június 15. PA AA, B 42, Bd. 79, lapszámozás nélkül.

⁴¹ Erről tájékoztatta a Landsmannschaft országos vezetősége a német kormányt. Lásd A Magyarországi Németek Honfitársi Szövetségének Országos Vezetősége (Reitinger) az össznémet kérdésekért felelős minisztériumnak (Dr. Furch). 1969. február 11. BArch B 137/7368, lapszámozás nélkül.

⁴² A Magyarországi Németek Honfitársi Egyesületének Országos Vezetősége (Reitinger) a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének főtitkárának (Dr. Wild). 1969. május 12. A levél egy másolata jellemző módon megtalálható a magyar titkosszolgálat egy aktájában. ÁBTL, 3.2.5. O-8-121/3, 1. rész, 24.

⁴³ Wild főtitkár levele Heinrich Reitingernek. 1969. június 9. Ez a levél is megtalálható másolatban a titkosszolgálat aktájában. Uo. 25.

semmilyen politikai előnnyel nem járna”⁴⁴ – azaz csupán a kitelepítettek pozícióit erősítené. Kétségtelen azonban, hogy a döntés mögött mindenekelőtt az húzódott meg, hogy a Kádár-rezsim tekintettel volt két testvéri államra, Lengyelországra és Csehszlovákiára, illetve azok kitelepítésekkel kapcsolatos álláspontjára. Magyarország ebben az ügyben ekkor még nyilvánvalóan várakozó álláspontra helyezkedett.⁴⁵

A változás első jelei azonban hamarosan mutatkoztak, miután Willy Brandt kancellár 1969 októberében alakított kormánya meghirdette az „új keleti politikát”. 1969 végén a magyar külügyminisztérium jelezte Wildnek, hogy amennyiben a jövőben meghívás érkeznék Reitingertől, pozitívan reagálhat rá.⁴⁶ (Wild korábban egy, a külügyminisztériumnak írt feljegyzésben hangot adott azon véleményének, hogy a Landsmannschafttal szembeni teljes elzárkózás politikáját hibásnak tartja, mert így Magyarország megfosztaná magát annak esélyétől, hogy a „nemzetiségpolitika szép eredményeit” bemutassa.)⁴⁷ 1970 elején Budapest ebben a szellemben engedélyezte a Landsmannschaft baden-württembergi szervezetének megkeresésére, hogy egy eredeti népviseletbe öltözött pár kiutazzék a tartományi sváb bálba. Ez volt az első alkalom – amint azt egy Horst Ehmke-nek, a kancellári hivatal vezetőjének címzett feljegyzés is kiemeli –, hogy a keleti blokk egy kormánya engedélyezte „úgymond a hivatalos kapcsolatfelvételt” egy Landsmannschafttal. A feljegyzés rámutat a lépés mélyebb összefüggéseire is: „A magyar kormány megbízottja [...] tudomásunkra hozta, hogy az engedélyt csupán a szövetségi kormány új keleti politikája miatt adták meg.”⁴⁸

A hivatalos kapcsolatok megteremtésének irányába mutató legelső lépések mindenestre sokáig csak egy epizódot jelentettek. A következő években ugyanis a hatalom magyarországi birtokosai visszatértek a konfrontatív hozzáálláshoz, és 1972 közepén – a diplomáciai kapcsolatok felvételéről folytatott tárgyalások folytatásakor – még aggályukat is kifejezték a német kormánynak a Landsmannschaft éves találkozóival kapcsolatban. 1972 júniusában az NSZK budapesti kereskedelmi képviselője azt jelentette a bonni külügyminisztériumnak, hogy: „A magyar kormány tájékoztatja a Szövetségi Köztársaságot, hogy a magyarországi németek szülőföldre emlékező találkozóit megterhelhetik a bilaterális kapcsolatokat, és javasolja a befolyásgyakorlást.”⁴⁹ A bonni külügyminisztérium, amely ugyan foglalkozott az ügygel, de a beavatkozást elutasította, megállapította: „Nem lehet

⁴⁴ A magyar külügyminisztérium NSZK-val foglalkozó ügyosztályának feljegyzése. Állásfoglalás Wild Frigyes elvtárs NSZK-ba való meghívása tárgyában. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) XIX-J-1-j-NSZK-1969, 133.

⁴⁵ Az a tény, hogy a külügyminisztérium még nem tette *ad acta* az ügyet, Puja Frigyes külügyminiszter fenti feljegyzésre kézzel írt megjegyzésének köszönhető, mely szerint a témára még vissza kell térni.

⁴⁶ A magyar külügyminisztérium feljegyzései arról, hogy miként kell reagálni a jövőben, ha Reitinger ismétlen meghívja Wildet. 1969. november 22., november 25., december 9. MNL OL XIX-J-1-j-NSZK-1969, 127.

⁴⁷ Wild Frigyes főtitkár levele a magyar külügyminisztériumnak (Villányi Imre). 1969. október 27. MNL OL XIX-J-1-j-NSZK-1969, 128–129.

⁴⁸ Telefonon átadott feljegyzés Horst Ehmke miniszternek. 1970. január 13. BArch B 136/6803, lapszámozás nélkül.

⁴⁹ Az NSZK budapesti kereskedelmi képviselője (Kersting) a német külügyminisztériumnak. 1972. június 9. PA AA, B 42, Bd. 1496, lapszámozás nélkül.

kizárni, hogy a megfogalmazott magyar aggályok eredetileg egyáltalán nem a magyar féltől származtak.”⁵⁰ Ez a megjegyzés – minden bizonnyal helyesen – a „baráti országok”, mindegyiknél Csehszlovákia, Lengyelország és az NDK nyomásgyakorlását sugallta.⁵¹

A magyar fél a következő években, melyekre a belpolitikai szigorodás és az osztályharc ideológiájának felélédeése volt jellemző,⁵² továbbra is elutasítóan reagált a Landsmannschaft azon kísérleteire, amelyekkel az hivatalos kapcsolatot kívánt felvenni Budapesttel – még azután is, hogy 1973 decemberében Magyarország és az NSZK diplomáciai kapcsolatra lépett egymással, aminek következtében a gazdasági mellett a politikai kapcsolatok is jelentősen fellendültek a két ország között.⁵³ Ennek megfelelően arra utasították a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségét, hogy csak „politikailag lojális hozzáállású szervezetekkel” léphetnek kapcsolatba – a Landsmannschaft nyilvánvalóan nem felelt meg ennek a kritériumnak –, és ezekkel is csak alkalmanként és nem saját kezdeményezésre. Ezzel szemben támogatták, hogy az NDK – hasonlóan az eddigiekhez – minél nagyobb szerepet kapjon a magyarországi német kisebbséggel fenntartott kulturális kapcsolatok terén.⁵⁴ Budapest állásfoglalása jól mutatja, hogy milyen problematikus kérdésnek számított a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége erősen korlátozott kapcsolata Nyugat-Németországgal – mégpedig a miatt a kizárólagosság miatt, amelyre az NDK a magyarországi németekkel való kapcsolattartás terén igényt tartott.⁵⁵

Az 1977. júliusi Reitinger–levél és Kádár János válasza

Négy évvel a diplomáciai kapcsolatok felvétele után a Landsmannschaft magyar rezsimhez fűződő kapcsolataiban hivatalos szinten is sor került egy látványos eseményre. Kádár János bonni látogatása alkalmából Heinrich Reitinger szervezete országos vezetőségének nevében 1977. július 1-én levelet írt a magyar párt első titkárának. Ebben a levélben a magyarok és németek közötti megbékélés folytatása mellett érvelt, és felszólította Buda-

⁵⁰ A német külügyminisztérium II A 2 ügyosztályának feljegyzése a II A 5 ügyosztály számára az NSZK-ban élő magyarországi németek honfitársi találkozóinak hatásával kapcsolatban megfogalmazott magyar aggodalmak tárgyában. 1972. július 7. PA AA, B 42, Bd. 1496, lapszámozás nélkül.

⁵¹ A magyar vezetés a Nyugat-Németországba kitelepített magyarországi németeket ekkor már nyilvánvalóan nem tartotta jelentős veszélyforrásnak. Legalábbis ez a következtetés vonható le abból a tényből, hogy a magyar titkosszolgálat az 1957-ben megnyitott, „Az NSZK-ban aktív ellenséges sváb szervezetek” című objektum dossziét 1971. május 9-én lezárta. ÁBTL, 3. 2. 5. O-8-121/1, 1-3. rész.

⁵² Lásd Andreas Schmidt-Schweizer: *Der Kádárismus – das „lange Nachspiel” des ungarischen Volksaufstandes*. In: *Ungarn 1956. Zur Geschichte einer gescheiterten Volkserhebung*. Hrsg. Rüdiger Kipke. Wiesbaden, 2006. 161–187, itt 170–171.

⁵³ A nyugatnémet–magyar kapcsolatok 1973 utáni fejlődéséről lásd Andreas Schmidt-Schweizer – Dömötörfi Tibor: *A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszaka: A diplomáciai kapcsolatok felvételétől a határnyitásig, 1973–1989*. *Külügyi Szemle* 13 (2014) 4. sz. 19–43.

⁵⁴ A magyar kulturális, oktatási és külügyminisztérium 1975. júniusi irányelvei a magyarországi németek szervezeteivel kapcsolatos viszonyról. MNL OL 288. f. 32/1983/75. ő. e. (NSZK/1983/B), 411–416.

⁵⁵ Bővebben lásd Andreas Schmidt-Schweizer: *Im Spannungsfeld von Kaltem Krieg und Deutscher Frage. Die Kulturbeziehungen zwischen der Volksrepublik Ungarn und den beiden deutschen Staaten (1949–1989)* (előkészületben).

pestet, hogy vonja vissza a kollektív bűnösség téziséét. „Tisztelt Főtitkár Úr! A Magyarországi Németek Honfitársi Szövetsége [...] fennállása óta törekszik arra, hogy hozzájáruljon a német és a magyar nép jószomszédi kapcsolatainak helyreállításához, amelyet megzavartak a háborús események és annak következményei. [...] [Mi,] tisztelt Pártfőtitkár Úr, abban a reményben üdvözljük Önt új hazánkban, hogy nyugat-németországi látogatása hozzájárul a magyar és a német nép közötti, az áldatlan háborúra visszamenő teherterhek maradványainak felszámolásához. Ezek közé tartozik egy olyan, köztünk, magyarországi németek és egykori hazánk közt meglévő teher levétele is, mely abban áll, hogy kiutasításunk egy olyan, állítólag korábbi hazánk ellen elkövetett kollektív vétség miatt történt, amit mi soha nem követtünk el. [...] Ezért azzal a kéréssel fordulunk Önhöz, tisztelt Pártfőtitkár Úr, hogy járuljon hozzá ahhoz, hogy bennünket, magyarországi németeket erkölcsileg rehabilitáljanak a kollektív bűnösség alól.”⁵⁶

Négy héttel később megtörtént az, amire feltehetően senki sem számított: Kádár a magyar–nyugatnémet kapcsolatok egyik első csúcspontját jelentő, s az első nyugatnémet–magyar kulturális egyezményt eredményező bonni látogatása után,⁵⁷ 1977. július 30-án személyesen válaszolt Reitingernak. A levélben egyfelől dicsérő szavakkal emlékezett meg a Landsmannschafttól és törekvéséről, hogy javítsa a Bonn és Budapest közötti viszonyt, másfelől azonban utalt azokra a „soha nem látott szenvedésekre és megpróbáltatásokra, amelyeket a Hitler-fasizmus Európa népeinek és az egész világnak okozott”.⁵⁸ A Landsmannschaft számára nagy csalódást okozott, hogy Kádár meg sem említette a kollektív bűnösség problematikáját és nem tett ajánlatot a hivatalos kapcsolatok felvételére. „Helsinki szellemének” hatásaként is értékelhető az a tény, hogy Kádár egyáltalán válaszolt a Landsmannschaftnak, de bizonyos, hogy ez összefüggésben volt a – különösen gazdasági téren – jól fejlődő nyugatnémet–magyar kapcsolatokkal is. Kádár nyilvánvalóan egy pozitív jelzést kívánt küldeni, ugyanakkor nem mehetett túlságosan messzire, már csak szövetségesei miatt sem. Nem volt abban a helyzetben, hogy a kollektív bűnösség téziséét visszavonja, vagy – legalább – az erkölcsi rehabilitációt kijelentse. (Ebben a reakcióban véleményem szerint különösen jól tükröződik a Bonnhoz fűződő kapcsolatok „magyar dilemmája”: miközben az NSZK Magyarország számára a második legfontosabb kereskedelmi partner volt [a Szovjetunió után], egyúttal a második legnagyobb ellenségnek is számított [az USA után].) Ezért, valamint amiatt, hogy az NDK a magyarországi német kisebbséggel való kapcsolattartás kizárólagosságát magának követelte, a következő években nem történt valódi áttörés a Landsmannschaft és a Kádár-rezsim kapcsolatában.

⁵⁶ A Magyarországi Németek Honfitársi Szövetségének Országos Vezetősége (Reitinger) a Magyar Szocialista Munkáspárt (= MSZMP) első titkárának, Kádár Jánosnak. 1977. július 1. PA AA, Zwischenarchiv, Bd. 116.594, lapszámolás nélkül.

⁵⁷ Az NDK-val Magyarország már 27 évvel korábban kulturális egyezményt kötött.

⁵⁸ Az MSZMP első titkára, Kádár János a Magyarországi Németek Honfitársi Szövetsége ügyvezető elnökének, Heinrich Reitingernak. 1977. július 30. MNL OL XIX-J-1-j (NSZK, 1977), 96. d. Lapszámolás nélkül.

Magyarország és a kollektív bűnösség tézisének visszavonása 1983-ban

Hat évig, 1983 decemberéig kellett várni arra az eseményre, amely már jelezte, hogy alapvetően megváltozott a magyar állam magyarországi németekhez, és így a kitelepítettekhez, valamint a Landsmannschaft-hoz fűződő viszonya. A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének kongresszusán Aczél György, a párt vezető kulturális ideológusa, Kádár János közeli barátja nagy figyelmet keltő beszédet tartott, amely először mutatta, hogy a hatalom budapesti birtokosai hajlandók elvetni a magyarországi németek kollektív bűnösségének tézisének. Aczél szó szerint a következőket mondta: „...ma is jogosnak és indokoltnak tartjuk, hogy a bűnt elkövetőket – ha németek, ha magyarok voltak – [a háború alatt elkövetett tetteikért] felelősségre vonták. De meggyőződésünk az is, hogy nem volt jogos a kollektív felelősségre vonás. Nincsenek sem szektás, sem fasiszta népek. [...] Mélyen fájjaljuk, hogy ártatlan, sőt haladó emberek is bűnhődtek olyan bűnökért, amelyeket nem ők követtek el.”⁵⁹ Ezzel Budapest egy olyan lépést tett, amire a magyarországi németek és a kitelepítettek, valamint a Landsmannschaft már több mint három évtizede várt, s amely egyidejűleg azt is jelezte, hogy a keleti táboron belüli szövetségi szolidaritás meggyengült. Véleményem szerint két oka van annak, hogy Budapest a német kollektív bűnösség addig axiómájának tekintett tézisének elutasította: a döntés mögött felsejlik a budapesti vezetés azon próbálkozása, hogy egy példamutató politikai lépéssel (a kollektív bűnösség tézisének elvetésével) ellensúlyozza a magyar kisebbségekkel kapcsolatos növekvő feszültségeket a szomszéd államokban. (A világháború után a szomszéd államokban élő magyar kisebbségeket is kollektív bűnösséggel vádolták, s csak a „szocialista internacionalizmus” propagálásával sikerült a kérdést levenni a napirendről.) Másrészt a Kádár-rezsim ezzel a szimbolikus lépéssel biztosítani akarta maga számára az NSZK jóindulatát. A magyar vezetés ugyanis akkoriban a magyar–nyugatnémet gazdasági kapcsolatok bővítése és Bonn anyagi támogatása nélkül nem látott esélyt arra, hogy a pénzügyi és gazdasági nehézségeken úrrá legyen.⁶⁰ Teljesen nyilvánvaló, hogy emiatt került sor Helmut Kohl 1984. júniusi magyarországi látogatása alkalmával (amelyre kerekén fél évvel az Aczél-beszéd után került sor) a nyugatnémet politika csúcsvezetőinek és a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége reprezentánsainak – eredetileg nem tervezett – első találkozására is.⁶¹

⁵⁹ Lásd Kathrin Sitzler – Gerhard Seewann: Nationalitätenpolitik und Geschichtsschreibung. *Südosteuropa* 37 (1988) 4. sz. 142–170., itt 153–154.

⁶⁰ Biztosan nem tekinthető véletlennek, hogy erre az időre esik a Központi Bizottság titkára, Havasi Ferenc körül csoportosuló magyar gazdaságirányítás azon törekvése, hogy a gazdasági reformokat folytassa, a KGST-hez fűződő kötelezettségeket lazítsa, és elérje Magyarország nyugat – különösen az NSZK – felé irányuló gazdasági nyitását. Ehhez politikusi, bennfentes pozícióból lásd Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1980–1991*. Bp., 2009. 11–26., továbbá egy Havasi Ferencsel készített interjú. *Der Spiegel* 1983. január 3. 88–91.

⁶¹ Lásd a budapesti osztrák nagykövetség jelentését Helmut Kohl kancellár hivatalos magyarországi látogatásáról. 1984. június 27. A jelentés megtalálható a magyar titkosszolgálat aktáiban. ÁBTL, I. 11. 4. D – V/1983,

Fordulópont Budapest és a magyarországi németek kapcsolatában (1986–1987)

Néhány évnek azonban még el kellett telnie addig, hogy a magyarországi németek és a kommunista rezsim viszonya alapvetően megváltozzék. Az első, lényegében szimbolikus lépés a német elnök, Richard von Weizsäcker látogatásakor történt 1986 novemberében.⁶² Az ötnapos magyarországi út nemcsak egy nyugatnémet államfő első látogatása volt az országban, egyáltalán a „keleti blokkban”,⁶³ hanem ez volt az az alkalom is, amikor a magyarországi német kisebbség kérdése, amelyet addig a nyugatnémet–magyar kapcsolatokban – így jellemzően az 1977-es kulturális egyezményben is⁶⁴ – rendre kivettek a megtárgyalandó témák közül, kiemelt jelentőséget kapott. A Weizsäcker-látogatás csúcspontja ugyanis az volt, amikor az elnök demonstratívan találkozott a pécsi, illetve baranyai német kisebbséghez tartozókkal. Ehhez hasonló hivatalos érintkezésre egy nyugatnémet politikus és a magyarországi német kisebbség között a megelőző évtizedekben nem volt példa.

1987 októberében, alig egy évvel később került sor Grósz Károly miniszterelnök látványos nyugat-németországi látogatására,⁶⁵ azt követően, hogy Magyarország a gazdasági és politikai élet liberalizálása céljából egy sor intézkedés meghozatala mellett döntött.⁶⁶ Ez alkalommal szerződésben rögzítették, hogy kulturális intézeteket létesítenek egymás országában, s ezzel normalizálják a kulturális kapcsolatokat (ezt Bonn évek óta szorgalmazta), s hogy fokozzák a gazdasági-technikai együttműködést, amire viszont Budapest törekedett hangsúlyosan. Ezek az egyezményeken túl a felek közös nyilatkozatot adtak ki a vízumkönnyítésről és a magyarországi németek kulturális és nyelvi tradícióinak ápolásáról. Utóbbival a magyar vezetés az NSZK-nak először tette lehetővé, hogy a Magyarországon élő németeket intézményes formában s anyagilag is támogassa. Ez a lépés vezetett a következő években – többek között – számos, német kisebbséget kiszolgáló

11–17. A jelentés idézi a magyar külügyminiszter-helyettest, Esztergályos Ferencet, aki szerint a kapcsolatfelvétel „kissé kényes”, és ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet az „NDK figyelembevételére”.

⁶² A Weizsäcker-látogatás magyar szempontú értékeléséhez lásd a magyar külügyminiszter-helyettes, Kovács László Politikai Bizottságnak és az Elnöki Tanácsnak fogalmazott – német fordításban is rendelkezésre álló beszámolóját. In: *Dokumente und Materialien zur ostmitteleuropäischen Geschichte. Themenmodul „Umbruch in Ungarn 1985–1990”*. Bearb. von Andreas Schmidt-Schweizer (Budapest). http://www.herder-institut.de/no_cache/digitale-angebote/dokumente-und-materialien/themenmodule/quelle/1507/details/2268.html#resolve/qid/2268.html (letöltés ideje: 2018. október 14.), továbbá Horváth: *Az elszalasztott lehetőség*, 60–62.

⁶³ Ezzel az NSZK elismerte Magyarország nyugati nyitását és reformpolitikáját.

⁶⁴ A Német Szövetségi Köztársaság és a Magyar Népköztársaság kormánya közötti 1977. július 6-i egyezmény a kulturális együttműködésről szövegéhez lásd Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Bulletin [7. Juli 1977] Nr. 71, 668–670.

⁶⁵ Az 1985 utáni magyarországi belpolitikai fejleményekről lásd részletesen Andreas Schmidt-Schweizer: *Politische Geschichte Ungarns von 1985 bis 2002. Von der liberalisierten Einparteienherrschaft zur Demokratie in der Konsolidierungsphase*. München, 2007. 42–58.

⁶⁶ A Grósz-látogatás magyar szempontú értékeléséhez lásd a magyar külügyminiszter-helyettes, Kovács László Politikai Bizottságnak és az Elnöki Tanácsnak fogalmazott – német fordításban is rendelkezésre álló beszámolóját. In: *Dokumente und Materialien zur ostmitteleuropäischen Geschichte*, továbbá Horváth: *Az elszalasztott lehetőség*, 95–97.

óvoda és iskola építéséhez, a szekszárdi Német Színház felélesztéséhez és a pécsi Lenau Ház megépítéséhez. A kisebbségpolitikában megfigyelhető alapvető változás nemcsak azt jelentette, hogy az idők során jelentős részben asszimilálódott magyarországi németek átfogó támogatást kaptak a nyugatnémet kormánytól, hanem azt is, hogy a magyar vezetés demonstratívan elutasította az NDK német kisebbséggel kapcsolatos, kizárólagosságra törekvő igényét, és a német–magyar kapcsolatokban addig betöltött elsőbbségi helyzetét.

Áttörés a Landsmannschaft és Budapest kapcsolatában (1987–1989)

A magyarországi németek helyzetéhez hasonlóan 1987 elejétől kezdve fordulat állt be a Landsmannschaft és a magyar állam viszonyában is. Egy, a magyar külügyminisztériumnak készített jelentésében Horváth István bonni magyar nagykövet behatóan foglalkozott négy olyan szervezettel, amely az NSZK-ban összefogta a kitelepített magyarországi németeket,⁶⁷ s azt javasolta, hogy a magyar kormány ezek közül a Magyarországi Németek Honfitársi Szövetségével, valamint a Rheinland-pfalzi Dunamenti Német Honfitársi Egyesülettel építsen ki mélyebb kapcsolatot.⁶⁸ Horváth szerint a két honfitársi szövetség esetében olyan szervezetekről van szó, melyek „különösen, ha az országunk iránt lojális személyek számát tekintjük”, sokkal nagyobbak, mint a nyugat-németországi magyar emigráció, s amelyeket „különösebb erőfeszítés nélkül megnyerhetnénk gazdasági és kulturális elképzeléseinknek”.⁶⁹ Ezt követően felsorolt néhány kulturális együttműködési lehetőséget – ifjúsági és tanulócsere, városok partnersége, kulturális és tudományos rendezvények –, majd azt javasolta, hogy a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége⁷⁰ legyen a két Landsmannschaft partnerszervezete.

A kommunista rezsim összeomlásával, illetve Magyarország demokratizálásával és radikális nyugati nyitásával (1988/89) párhuzamosan a Landsmannschaft végre először valóban betölthette azt a küldetést, amelyre nyelvi és interkulturális kompetenciái révén hivatott volt: miután a szervezetet a két ország közötti kapcsolatokban az 1980-as évek közepéig mind Budapest, mind Bonn „zavaró tényezőként” tartotta számon, most megkapta az NSZK és Magyarország közötti „híd szerepét” – csakúgy, mint a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége, amely időközben lerázta magáról a kommunista párt transzmissziós szíjának funkcióját. Az új Európa átjárható határai által kínált történelmi

⁶⁷ A politikailag meghatározó szerepet játszó Landsmannschaft mellett a következő szervezetekkel foglalkozott: Donaudeutsche Landsmannschaft Rheinland-Pfalz, Verein für das Deutschtum im Ausland, Deutsche Jugend in Europa.

⁶⁸ A bonni magyar nagykövetség (Dr. Horváth István) jelentése a magyar külügyminisztériumnak „Az NSZK-ba kitelepített németek szervezeteiről. Helyzetük és az együttműködés lehetőségei.” 1987. február 6. MNL OL 288. f. 32/1987/NSZK/ 92. ő. e., 88–97.

⁶⁹ Uo. 95–96.

⁷⁰ A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége 1969. áprilisi kongresszusán nevet változtatott. Ettől kezdve a szervezet neve Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége volt. Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*, II. 383.

lehetőséggel a magyarországi németek mindkét oldalon éltek mind kulturális, mind gazdasági értelemben, a Németország és Magyarország közötti „valódi baráti együttműködés” jegyében. A Landsmannschaft ezzel – a kitelepítettek nyugat-németországi társadalomba való integrálása mellett – betöltötte legfontosabb történelmi szerepét.⁷¹

Fordította: *Eiler Ferenc*

⁷¹ Lásd Schmidt-Schweizer: *Ungarndeutsche*, 181–191.